

Цей номер журналу
проілюстровано
оригінальними
українськими орнаментами
із збірки "Українська
народна пісня"

СТВОРЕННЯ

Голобуцький П.В., Жлудько Е.М.

РЕЗУЛЬТАТ ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

(Національна Бібліотека України: виникнення і перші роки існування)

Серед інститутів культури провідне місце належить Національній бібліотеці (НБ). Усі цивілізовані країни світу мають такі інституції. Саме НБ закріплює і концентрує досягнення вітчизняної науки і культури, створюючи документальний фундамент для їх подальшого розвитку. Нагадаємо, що НБ близьких нам слов'янських народів виникали водночас із іншими культурно-освітніми установами, що являють собою єдиний культурно-національний осередок. Його шанобливо називали матіца (матінка). Приміром, словенська, сербська, словацька матіци.

В Україні певний період теж існувала своя Національна бібліотека. Цей факт довгий час приховувався від широких кіл громадськості. Був таємницею і рік створення Центральної наукової бібліотеки АН України (ЦНБ). Його відносили майже на рік пізніше [1] (до речі, як відомо вже тепер, те ж саме спостерігалось і щодо виникнення Академії наук України).

Академію наук, Український університет у Кам'янці-Подільському, Національну бібліотеку та багато інших культурно-національних установ за часів гетьмана П.Скоропадського було засновано у 1918 р.

Одним з тих, хто першим заговорив про створення Національної бібліотеки України, був визначний український історик держави і права, громадсько-політичний діяч М.П.Василенко. Ще за часів російського Тимчасового уряду (березень 1917 р.) учений писав міністрів народної освіти професорові А.А.Мануйлову щодо необхідності заснування у Києві великої бібліотеки на зразок Петербурзької Публічної або Рум'янцевського музею в Москві. До неї мали надсилатися всі видання, які виходять у Росії. А.А.Мануйлов поставився до цієї думки прихильно, але реалізувати її, ясна річ, не встиг

[2]. Проте Василенко не відмовився від задуму. Коли Микола Прокопович перейняв на себе обов'язки міністра народної освіти в уряді П.Скоропадського, то вже в травні 1918 р. поставив питання про організацію такої книгозбірні в Києві [3, с.32].

Однак, будемо справедливі. В Україні питання щодо створення великої книгозбірні піднімала значна частина передової інтелігенції, зокрема вчені, бібліотечні працівники (серед них було чимало науковців).

З програми до Всеукраїнського з'їзду бібліотекарів (вона була запропонована відомим бібліотекознавцем Степаном Сірополком і ухвалена на засіданні 16 липня 1918 р.) дізнаємося, що ставилися питання, багато з яких, до речі, ще й сьогодні чекають на своє вирішення. Так, планувалося створити Національну Бібліотеку і "Книжкову палату", видавати "Книжковий літопис" і бібліографічні покажчики, періодичний часопис із бібліотекознавства, організувати центральне бібліотечне бюро тощо [4].

2 серпня 1918 р. українським урядом було видано Закон про заснування Національної бібліотеки Української держави в м.Києві.

Фактично книгозбірня почала існувати з 23 серпня 1918 р. У вересні було складено й 5 жовтня затверджено інструкцію її Тимчасовому Комітету. В листопаді того ж року уряд затвердив його. До складу Тимчасового Комітету ввійшли визначні українські вчені та громадські діячі. Комітет склав план організації інституції та її штати, як на 1919 р., так і надалі.

Згідно із Законом та Інструкцією, Національна Бібліотека знаходиться в м. Києві при Українській Академії наук. Вона має своє урядження й свій автономний уклад, свій окремий бюджет, своє правління (Тимчасовий Комітет, а в майбутньому – Раду Бібліотеки). Вона не існує як бібліотека Академії наук

© ГОЛОБУЦЬКИЙ Петро Володимирович

ЖЛУДЬКО Едуард Михайлович

(Українська Академія наук (УАН) складається з трьох відділів і кожний з них має свою окрему бібліотеку), а є самостійною Українською Національною Бібліотекою. Йшлося про те, що НБ має бути самостійною, позавідомчою установою, бути поза політикою, перебувати під захистом УАН.

2 травня 1919 р. Постановою Тимчасового Комітету Бібліотеку було перейменовано з Національної у Всенародну (Національну) Бібліотеку при Академії наук у м. Києві [5, с.8–9].

Тимчасовий Комітет для заснування Національної Бібліотеки виконував щодо неї законодавчі функції. Першим його головою був В.І.Вернадський. Членами Комітету – С.Єфремов, Г.Житецький, В.Кордт, А.Кримський. Секретар – Є.Перфецький [6, с.4]. Протягом 1918–21 рр. склад Комітету змінювався і влітку 1921 р. до нього входили: В.Кордт – голова Комітету; академіки – А.Кримський, С.Єфремов, П.Тутковський, В.Липський, Д.Граве, голова Київської Книжкової палати та голова бібліотекарів Національної Бібліотеки Ю.Іванов–Меженко, голова Київського архівного управління В.Міяковський, секретар – Є. Шрамченко.

Збори Комітету проводились раз на тиждень у кабінеті Президента УАН. Комітет був установою тимчасовою. Передбачалося, що він існуватиме до того часу, поки НБ не зміцніє. Тоді згідно із статутом її очолить Директор, а при ньому діятиме Рада, що являтиме собою адміністративний орган бібліотекарів. Вона складатиметься із старших, підстарших і молодших бібліотекарів та представників від співробітників.

У брошурі (1918 р.), написаній українською та російською мовами, виданій накладом у кілька тисяч примірників, Комітет повідомив про заснування НБ та про її завдання, закликав громадськість допомогти йому в цій праці. Головним чином – книжками.

По якимсь часі “назва “Національна Бібліотека” – читаємо в “Книжному вістнику”, – в цілого шеругу людей, які звикли з терміном “національність”, “національний” сполучати певні специфічні розуміння, викликала неприхильне до Бібліотеки відношення. Термін “національна” – замість розуміння його в значенні належності до власника “нації – держави” (як “Національна бібліотека” Франції), розумівся багатьма людьми в значенні приналежності

до нації, як етнографічно–філологічної окремішності. Люди, що розуміли так термін “національна”, були певні, що Національна Бібліотека ставить своїм завданням надбання бібліотечних матеріалів тільки на українській мові. Таке обмежене розуміння завдань Бібліотеки сполучне ще з упередженістю проти самого терміну “національність” – зле відбиваються на біжучих справах Бібліотеки, на поповненню її книжного інвентарю. Щоб уникнути тих непорозумінь, які в сучасний мент викликав термін “національна”, Комітет для заснування Національної Бібліотеки на засіданні своєму 2 –го травня 1919 р. ухвалив, не одрікаючись від титулу “Національна Бібліотека”, вживати ще і додаткової назви – “Всенародна Бібліотека України” [7, с. 18–19].

Ось як згадує про це Л.Биковський: “З московсько–більшовицьким ладом в Києві настали для Академії Наук і Національної Бібліотеки тяжкі часи. Обидві установи й їхні співробітники стали терпіти від матеріальних злиднів. Але треба сказати, що ніщо у той час ще не загрожувало існуванню цих установ. Нові господарі, маючи, очевидно, досить інших клопотів, якось не звертали уваги на діяльність Академії і установ при ній. Наявність українських комуністів в складі тодішнього большевицького уряду мало що помагала, навпаки, від них довелось зазнати чимало прикростей та гальмування діяльності Академії і Національної Бібліотеки, хоч формально большевики не заперечували їх існуванню як установ.

Згодом це відбилося також і на самій назві Бібліотеки. За порадою декого з тих “приятелів” довелось з днем 3 травня 1919 року перемінити назву з “Національної” на “Всенародну” Бібліотеку України [8, с. 28].

А С.Сірополко пише таке: “3–го травня 1919 року Спільне Зібрання Української Академії Наук ухвалило замінити назву “Національна” назвою “Всенародна” з огляду на те, що широка публіка “витолкує” назву “Національна Бібліотека” як “Націоналістична Бібліотека”, а це не добре відбивається на відносинах до Бібліотеки” [8, с. 129, прим. 416].

Найбільші турботи для НБ викликала необхідність мати постійне і зручне приміщення. В листопаді 1918 р. Бібліотека отримала три кімнати в колишньому Педагогічному музеї на Володимирській вулиці (будинок

Центральної Ради) – це перше “помешкання” книгозбірні.

Переїзди траплялись дуже часто. Ось як описує Л.Биковський один з них. “В кінці березня 1919 р. Бібліотека одвоювала собі головний корпус Колегії П.Галагана (Фундуклеївська вулиця), який заходами комісара Затонського* був за нею закріплений. Туди почали звозити книжки, але коли їх там назбиралось біля 25000 томів, то помешкання більшовицький уряд одібрав від Бібліотеки. Тоді Бібліотека зайняла по вільному найму чотири кімнати в найменшому корпусі колегії П.Галагана (на розі Пушкінської та Фундуклеївської вул.) і перенесла туди буквально на плечах співробітників свої книжки. Коли їх там назібралося знову біля 30000 томів, то помешкання більшовики одібрали від Бібліотеки під венеричну лікарню (в середині літа 1919 р.)” [5, с. 13].

Перемінивши, не з власної волі, з 1918 по 1921 рр., близько десяти приміщень, Бібліотека влітку 1921 р. розмістилась нарешті у приміщенні Академії наук у колишній Олександрівській гімназії (бульвар ім.Шевченка, 14), де вона займала весь перший поверх і частину другого. Коли наприкінці червня 1921 р. книжний фонд перебільшив 1 млн. томів, перед Бібліотекою знову постає “примара мешкального питання” [5, с. 15].

Ненормальний стан з приміщенням був однією з найбільших перешкод на шляху розвою установи. Проте книжки надходили до неї безупинно. Швидке збільшення кількості книжок відбулося завдяки дієвій участі широких кіл громадськості в справі комплектування Бібліотеки, значним коштом, що виділяли різні українські уряди для поповнення Бібліотеки, та спеціальним законам і наказам, що видавалися стосовно цієї справи.

Чимало книжок надійшло у спосіб дарунків. Даровано було цілі бібліотеки [3, с. 29–30]. Джерелами поповнення, згадує Л.Биковський, “почали що раз частіше траплятися так звані “реквізиції” книжок, що відбувалися з наказу більшовицької влади і які поступали до розпорядимості Бібліотеки. З-поміж найприкріших, в останньому випадку для Всенародної Бібліотеки поступлень, були з наказу ЧЕКА. Вона наказувала Бібліотеці забирати книги й інші матеріали від арештованих осіб. Ці поступлення були також і найменш вартісні, бо Бібліотеці лишались тільки рештки після “обшуково-ревізійної” діяльності агентів ЧЕКА. Ця процедура відбувалась так, що Бібліотека отримувала

наказ забрати книги з такої-то адреси, часто навіть без подання прізвища власника, арештованої особи. Ці накази співробітники “Відділу постачання” Всенародної бібліотеки виконували неохоче, підлягаючи тільки теророві” [3, с.86].

Цей же автор пише: “Тяжка праця комплектування книгозбору та безнастанної його перевозки до нових приміщень спадала на жменьку співробітників – молоді, в тому числі на мене припала лев’яча частка цієї напруженої праці, що відбувалась в атмосфері поспіху й повсякчасної большевицької небезпеки” [3, с.34].

По збірці, що гинули в провінції, Бібліотека часто посилала своїх співробітників, а іноді це були справжні експедиції.

Цікаво розглянути динаміку зростання фонду та персоналу НБ з перших років її існування.

На кінець 1918 р. фонд Бібліотеки становив кілька сотень книжок, котрі було придбано коштом або отримано як дарунок. Крім того, велися активні переговори з власниками деяких бібліотек щодо їхньої купівлі. На початок 1919 р. фонд налічував уже понад 10 тис. томів, а прикінці літа 1919 р. книгозбірня досягла 400 тис. од. У травні 1920 р. було 500 тис. томів і до кінця року фонд Бібліотеки зріс на понад 100 тис. одиниць. У червні 1921 р. у Бібліотеці було вже більше 1 млн. книг.

На початку 1919 р. у Бібліотеці працювало тільки двоє співробітників під керівництвом підстаршого бібліотекаря А.З.Носова, він одночасно був і секретарем Тимчасового Комітету. Отже, персонал Бібліотеки разом з Комітетом становив 9 чоловік. У травні 1919 р. було вже п’ять штатних співробітників. Влітку 1921 весь бібліотечний персонал разом з членами Комітету сягнув 66 осіб. Штат Бібліотеки відповідно до плану її організації був розрахований приблизно на 300 співробітників різних категорій [5, с.11 – 12].

Однак і через 10 років, коли фонд Бібліотеки налічував більше 2 млн. одиниць, у ній працювало тільки 120 співробітників [10], а в 1935 р. з фондом понад 7 млн. од. зб. штат становив 150 чол.

Вивчення протоколів засідання Ради Всенародної Бібліотеки в архіві ЦНБ показує, що першим Головою

* “Книжний вістник” наводить наказ, підписаний народним комісаром В.Затонським, про тимчасову передачу шкільного будинку Колегії Галагана до Української Національної Бібліотеки в Києві (“Київський комуніст”, № 18 (26), 13 лютого). [8, с.29].

12

М. Н. С.

ТИМЧАСОВИЙ КОМІТЕТ
для виконання
Національної Бібліотеки
Української Держави
в м. Києві.

Handwritten initials and scribbles

ПОСВІДЧЕННЯ .

17^о травня 1919р.

№ 335

Цим свідчитьс^я, що рукописі і бібліотечні матеріали, які перевозяться в упаковці з помешкання С.І.Кістяковської, збудинку № 14 по Кузнечній вул. - закуплені Національними Бібліотекою /Всенародьовою Бібліотекою України/ є власністю цієї Бібліотеки і перевозяться до її помешкання, а тому затриманні по дорозі не підлягають.

Організувати цю перевозку доручається молодшому помішнику завідувчого бібліотечним відділом Л.Л.Биковському і кур'єрові Назару Ормаченкові.

Во Секретаря Тимчасового Комітету

Handwritten signature

Старший Діловод

Ради бібліотекарів у вересні 1919 р. став Є.С.Кивлицький, котрого в жовтні 1920 р. змінив Ю.Іванов–Меженко, а його в квітні 1922 р. – В.О.Кордт. Посада Голови Ради бібліотекарів фактично обіймала директорські функції ВБУ. Першим же офіційним директором її став у березні 1923 р. Степан Прокопович Постернак.

Найважливішими підрозділами НБ були: “Відділ Постачання”, “Загальний відділ” та “Відділ Україніка”. Масив “Загального відділу” складався з творів усього світу.

Всенародна Бібліотека, з почину Л.Биковського, влітку 1921 р. приступила до створення “Бібліотековіани”. У збірці мала бути нагромаджена вся література про Національну Бібліотеку України [3, с.82]. Наприкінці 1922 р. “Бібліотековіана” містила близько 70 документів і публікацій про неї.

Завданням цього відділу була допомога українським ученим для проведення майбутніх студій над історією НБ [5, с. 22, 27–31].

Згідно із Статутом, Бібліотека мусила бути широко одчинена для всіх і для кожного, безкоштовна й доступна. Читальня при ній почала функціонувати з серпня 1920 р. [5, с.22], абонемент запрацював із січня 1921 р. З мільйонного фонду Бібліотеки було оброблено і готово для користування тільки 50 тис. книжок.

Попри складні матеріальні умови, Бібліотека здійснювала важливу видавничу діяльність. У 1919 р. вийшло в світ дві книжки часопису “Книжний вістник”.

Влітку 1920 р. почала виходити “Хроніка”, розрахована, в першу чергу, на спеціалістів Бібліотеки. В ній висвітлювалися звітні і загально–бібліотекознавчі проблеми. Їх видавці мали мету аналізувати і узагальнювати набуту дослідниками інформацію.

Назвемо перші публікації про НБ в інших виданнях. Стаття Л.Биковського “Українська Національна Бібліотека в Києві”, видрукована в часописі “Українська старовина” [3, ч.1, с. 3–4], котрий вийшов наприкінці 1919 р. в Кам’янець–Подільському. Навесні 1921 р. старший бібліотекар ВБУ Ю.Іванов–Меженко опублікував статтю “Всенародна Бібліотека України” в газеті “Вісті Київського Губерніального Революційного Комітету [ч. 85/330]. Наприкінці 1921 р. Л.Биковський подав статтю “Національна Бібліотека Української Держави” в часописі “Українська трибуна” (Варшава, 1921, ч.ч. 145–146).

Заснування Національної Бібліотеки Української Держави в Києві є результатом творчості самого

українського народу, ініціативи широких кіл української громадськості, вчених різних галузей знань, бібліотекарів. Звідси впливає й та лінія поведінки, якої дотримувалася НБ у своїй діяльності. По–перше, це активна участь громадськості в організації бібліотеки, а по–друге, це гласність, публічність самої праці в ній та своєчасна звітність. Засновники НБ розуміли, що вона має велике значення не лише для українського народу, але й для всього культурного світу як величезна збірка книжних багатств та як новітній Бібліотечний інститут. “Ці дві цеглини, – писав Л.Биковський, – заклав український народ до будови вселюдського знання та праці. Якщо б і надалі розвій НБ йшов би таким же темпом, то при енергійній діяльності керівників бібліотеки, при допомозі українського громадянства НБ України мала б можливість розвинути в колосальну інституцію і зайняла б провідне місце не тільки поміж бібліотеками України, а й взагалі на всьому півдні Східної Європи [5, с. 35].

Повністю поділяємо ці мудрі слова нашого славного співвітчизника.

Задумана як Національна Бібліотека Української Держави, НБ поступово була змушена відмовитись від притаманних їй функцій. У 1926 р. академік М.С.Грушевський порушує питання про необхідність розмежування функцій національної і спеціальної бібліотеки. “Натуральною підставою такої бібліотеки, – пише він, – може послужити ося старі університетська бібліотека, коли її заховати від розпорошення, скоро і щедро доповнити дорогою значних позабюджетних дотацій на найближчі роки 1926/7 і 1927/8, а надалі дати достатній бюджет, відповідний до дальшого розвитку. Розпорошення її було–б ненагородимою шкодою, а й прилучення до Всенародної Бібліотеки не розв’язує справи. Бо ця установа має свої спеціальні завдання обслуговування масового читача, що вимагає величезної праці й коштів і ніяк не може бути зведена на друге місце (так як стояла проблема обслуговування масової публіки, скажимо, в старій Публічній бібліотечі петербурзькій, або стоїть у таких сучасних бібліотеках, як паризька *Bibliothèque Nationale* чи Лондонський *British Museum* і под.). Прилучення до Всенародної Бібліотеки наукової бібліотеки в нинішніх обставинах неминуче зробило–б сей науковий відділ тільки додатком з другорядним значенням, який ніяк не міг–би стати центром потрібної уваги, засобів і заходів коло його розвитку як самоцілі” [10].

На жаль, поради М.Грушевського не могли бути

реалізовані. ВБУ що далі, то більше перетворювалася на наукову бібліотеку АН (у 1936 р. вона отримала назву Бібліотека Академії наук УРСР), а сталінський терор початку 30-х років надовго поховав усі проекти подальшого розвитку НБ України. Останню крапку поставила ганебної пам'яті Перша бібліографічна нарада в Києві 1931 р. Ця "нарада" поклала початок розгрому бібліотечних і книгознавчих установ, цькуванню і навіть фізичному знищенню бібліотечних працівників України. Було вже не до Національної Бібліотеки. Навіть сама її ідея вважалася крामольною.

1. *История Центральной научной библиотеки Академии наук УССР.* – К., 1979. – 227 с.
2. *С. Постернак.* Всенародна Бібліотека України при Всеукраїнській Академії Наук – К., 1923. – С. 3–4.
3. *Лев Биковський.* Книгарні – Бібліотеки – Академія. Спомини (1918 – 1922). – Мюнхен – Денвер Дніпрова хвиля, 1971. – 153 с.
4. *Книгар:* літопис українського письменства. – К., 1918, – Серп – вер., Ч. 12–13, – с. 794.
5. *Л. Биковський.* Національна Бібліотека Української Держави (1918 – 1921). – Берлін: Українське книгознавство, 1923. – 38 с.
6. *Від Тимчасового Комітету для заснування Національної Бібліотеки Української держави в м. Києві.* // Книжний вістник. – 1919 – N 1 – Січ – бер. – С. 1–4.

Сьогодні, відзначаючи 75-річчя з дня заснування Національної Бібліотеки України, з вдячністю схиляємо голову перед світлою пам'яттю її фундаторів: А. Кримським, О. і М. Грушевськими, В. Вернадським, Г. Житецьким, П. Тутківським, С. Єфремовим, Д. Граве, Є. Перфецьким, В. Липським, В. Міяковським, Ю. Меженком, Л. Биковським, С. Сіроподком, Є. Шрамченком та багатьма іншими будівничими, котрі у повній відповідності з тогочасними вимогами світової теорії і практики закладали її підвалини.

7. *З діяльності Тимчасового Комітету для заснування Національної Бібліотеки Української держави в м. Києві* // Книжний вістник. – 1919 – N 2 – Квіт. – чер. – С. 14–19.
8. *Урядові накази і розпорядження.* // Книжний вістник. – 1919 – N 1 – Січ – бер. – С. 27 – 37.
9. *Отчет и сравнительные сведения о работе библиотеки за 10 лет (1918–1928 гг.)* – Архив ЦНБ АН України – Ф. ВБУ, оп. N 2, ед. хр. N 228 – С. 1–2.
10. *Грушевський М.* Перспективи і вимоги української науки (Київська сесія Укрнауки) // Україна: науковий двомісячник українознавства. – 1926. – Кн. I. – С. 3–15.

Биковський Лев (Левко) – один з фундаторів НБ України, працював у ній в 1919–1921 рр. З 1921 р. на еміграції в Чехословаччині, Польщі, США. Ає ор численних праць з бібліотеко- та книгознавства.

Строполко Степан видатний український педагог, бібліотеко- та книгознавець. Один з творців нового українського шкільництва, професор Українського Високого Педагогічного Інституту ім. М. Драгоманова (1925–1932) у Празі. Організатор та голова Українського Товариства Прихильників Книги та редактор його друку "Книголюб" (Подсбриди, Чехословаччина), почесний голова Товариства "Просвіта" у Львові, автор багатьох наукових праць, один з фундаторів НБ України.

Кордт Веніамін – історик і бібліограф, приват-доцент Київського університету св. Володимира і впродовж багатьох років директор його бібліотеки, науковий співробітник Київської Археографічної Комісії, один з фундаторів ВБУ, де завідував відділом картографії. Головні праці присвячені історії української картографії та історії бібліографії.

Кивлицький Євген – літератор, педагог і громадський діяч. Бібліотекар Київського університету, перший Голова Ради бібліотекарів ВБУ (з вересня 1919 р.), у жовтні 1920 р. його змінив на цій посаді Ю. Іванов-Меженко.

Постернак Степан – педагог, бібліограф та бібліотекознавець. Перший директор ВБУ (з березня 1923 р. до 1929 р.). Керівник секції історії освіти в Україні при Науково-Педагогічній Комісії ВУАН. Автор багатьох праць з теорії бібліографії та бібліотекознавства. Репресований на поч. 30-х років.

ДОКУМЕНТИ ПЕРШИХ РОКІВ СТВОРЕННЯ ЦНБ

ВІДОЗВА ВІД ТИМЧАСОВОГО КОМІТЕТУ ДЛЯ ЗАСНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В КИЇВІ¹

В м. Києві засновується Національна Бібліотека Української Держави. Завдання цієї бібліотеки – те, щоб закласти на Україні велику книгозбірню всесвітнього типу, яка гуртувала-б в собі все, що витворено людською думкою та знанням по всіх науках, – таку книгозбірню, щоб давала спомогу, не виїздячи з країни, познайомитися в як найповнішій

мірі з світовою літературою по всіх паростях людського знання, писаною геть усіма мовами. Знов-же Національна Бібліотека на Україні, поруч цієї мети, спільної чисто всім бібліотекам такого типу, має ще й своє спеціальне завдання, якого теперечки не розв'язує жаднісінька з бібліотек цілого світу, а саме – закласти Український Відділ, себ то відділ *Ucrainica*, присвячений літературі